

László Andor

Bocskai István fejedelem végrendelete

„...az magyar nemzetségnek örökösön való megegyesődése az fundatoma megmaradásunknak”

Bár Bocskai testamentumát sokan idézik, a történészek gyakran eltérő módon értelmezik. Egyesek szerint fordulatot jelent a magyar politikai gondolkodás történetében,¹ mások alig szenteltek neki figyelmet,² van, aki még hitelességét is kétségbe vonta.³ Hol Erdély különállásának megerősítését, hol a királysági rendek törekvéseinek támogatását vagy éppen a két magyar állam együttműködésének szorgalmazását emelik ki belőle. Tanulmányomban arra keresem a választ, hogy milyen tapasztalatok összegződnek a végrendeletben. Mely kérdések foglalkoztatták benne Bocskait? Mikor és kinél jelentek meg főbb gondolatai? Mit tekinthetünk fő üzeneteinek? Miért akkor fogalmazta meg a fejedelem? Végül pedig, hogy az utókor milyen mértékben követte az általa kijelölt utat?

Erdély és Magyarország viszonya

Hogyan alakult Bocskai fejedelemsége idején az Erdélyi Fejedelemség és a Királyi Magyarország kapcsolata? Nem tudunk róla, hogy a mozgalom kirobbanásakor, 1604 októberében a bihari nagyúr rendelkezett volna átfogó tervvel hatalma kiépítésére és megszilárdítására. Korábban kapcsolatban állt a Hódoltságba menekült erdélyi nemesekkel, akik arra akarták rábírni, hogy menjen közéjük, és török támogatással vállalja el a fejedelemséget. Erre nem volt hajlandó, akkor fogott fegyvert, amikor a váradi alkapitány tudomást szerzett kapcsolatairól, és rátámadt. Az erdélyi rendek a későbbiekben nem játszottak fontos szerepet a felkelésben. Egy alapvetően felső-magyarországi mozgalom élén állt, Kassán rendezte be udvarát, legfontosabb tanácsosai a királysági nagybirtokosok közül kerültek ki,⁴ Rákóczi Zsigmond személyében pedig itteni főurat nevezett ki maga helyett kormányzónak Erdélyben. Fellépése után csupán két hónappal

László Andor (1974) – tanár, Szárliget. Laszlo.andor1@gmail.com

¹ Pl: Hóman Bálint–Szekfü Gyula: *Magyar történet*. III. Bp. 1935. 381–383, IV. 51–53.; Szekfü Gyula: *Bethlen Gábor*. Bp. 1983. 40–45.; Szakály Ferenc: *Amikor a bárány a farkassal társalgott... (Bocskai István és Lalla Mehmed nagyvezír rákosmezei találkozásának háttéréről)*. = *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn*. Közreadja Csonka Ferenc–Szakály Ferenc. Bp. 1988. 39, 44–45.; Szakály Ferenc: *Virágkor és hanyatlás 1440–1711*. Bp. 1990. (Magyarok Európában II.) 180–181. Szakály Ferenc: *Három részre szakadt-e Magyarország 1526 után?* *Korunk* 8(1997). 7. sz. 37–38. Legújabbban: Schlett István: *A politikai gondolkodás története Magyarországon*. I. Bp. 2018. 190–198.

² Pl. a Bocskaival talán legtöbbet foglalkozó Károlyi Árpád.

³ Pl. Nagy László.

⁴ Pl. Illésházy István, Homonnai Bálint, Nyáry Pál, Báthory István, Csáky István.

fordult az erdélyi rendekhez, csatlakozásukat kérve.⁵ Akkor már használta az erdélyi fejedelmi címet, amire némiképp a nagyvezír által kiadott beiktatólevél jogosította fel. Számára a méltóság elsősorban legitimitása miatt volt fontos, így nem pusztán rebellisként, hanem egy elismert állam vezetőjeként léphetett fel. Követelései között 1605 januárjától több alkalommal megfogalmazta, hogy Erdélyt kéri a maga számára, tudunkkal először mégis csak 1606 szeptemberében írt leveleiben a fejedelemség kitüntetett szerepéről. Miért ilyen későn?

Tartós rendezést szeretett volna, olyat, amely nem máról holnapra biztosítja csak a békét, a királyság rendi- és vallásszabadságát, a magyar politika nagyobb mozgásterét a két nagyhatalom között. Célja az volt, „hogy az körösztyény vérontás ne csak ideig táguljon, hanem ugyan örökösön az két császár között az békesség meglevén, lecsendesíttessék”.⁶ Kényes feladat a két nagyhatalom közti lavírozás, miközben hiteles vezetőnek kellett bizonyulnia a magyar rendek előtt, megbízható szövetségesnek a Portán és jó kereszténynek a Habsburg-udvarban. Ilyen körülmények között az említettekhez fűződő viszony rendezése volt az elsődleges. Emellett háttérbe szorult Erdély jövőbeli szerepének kérdése. 1605 augusztus-szeptemberében töltött ott néhány hetet, amikor sor került beiktatására a medgyesi országgyűlésen. Sűrűn levelezett az erdélyi rendekkel, ám úgy tűnik, ebben az időszakban elsősorban a fejedelemség csendesítése, saját ottani hatalmának biztosítása volt fontos számára, megbízható hátszágként számított rá.

1605 áprilisában Szerencsen Magyarország fejedelmévé is megválasztották, amivel létrejött Erdély és a fejedelmet uraló királyi területek perszónáluniója. Az 1541 óta fennálló különállást azonban nem számolták fel, nincs róla tudomásunk, hogy Bocskai a két magyar állam egyesítésére gondolt volna. A gyűlésen összegyűlt rendekben mintha fölmerült volna ez. Egy többek által idézett iratban örvendeznek, mert Bocskai személyében mindkét országban, „magunk nemzetéből” való „kedves fejedelmet” választottak, ezzel sikerült „együvé hozni” a rendeket, „kik ezelőtt való esztendőekben különb fejedelemség” alatt éltek. Az erdélyieket arra kéri „szeretettel, mint minekünk jó urainkat, atyánkfiait, hogy kegyelmek abban az jó akaratban, fejedelmünkhöz ű felségéhez, mihozzánk is országostúl maradjon fottig [ti. fogytig] meg [...], hogy immár lehessünk egy membrumok, ez kevés magyar nemzetségnek reliquiái, szeressük egymást, örvendezvén szép szabadságunknak, nem különben mint az rekeszbül kiszaladott madarak”.⁷

Nem tudunk róla, hogy Bocskai komolyan fontolóra vette volna a két állam, illetve az uralma alá került területek egyesítését, Erdélybe való későbbi „visszavonulásával” pedig lemondott királyságbeli foglalásai túlnyomó részéről. Péter Katalin szerint az erdélyi társaikkal „egyesülni” kívánó magyar rendek „felfogása határozottan szemben áll” a fejedelem terveivel, az idézett irat valójában „kölcsonös segítségnyújtásra tesz ajánlatot”, ami a két állam „különálló létének fenntartását feltételezi”. Az itt felvillant gondolat az egységről „a megvalósulás reménye nélkül elenyészett [...] a két országrész 1541 óta de facto létező különállását nem számolták fel”. A két állam „közjogi különállásának tüneteként létező rendi gyűlések a szabadságharc egész ideje alatt zavartalanul működtek egymás mellett”.⁸

⁵ Bocskai 1604. december 12-i levele az erdélyi rendekhez. = *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. Szerk. Mikó Imre. Kvár 1855. 213–215.

⁶ Bocskai 1605. október 27-i levele Homonnai Bálintnak. *Történelmi Tár* 1878. 30.

⁷ A szerencsi országgyűlés 1605. április 20-i átirata az erdélyi országgyűléshez. = *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (a következőkben. EOE) V. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1879. 379.

⁸ Péter Katalin: *Bethlen Gábor magyar királysága, az országegyesítés és a Porta*. Századok 117. (1983) 1048–1051.

A felkelés egyik oka éppen a török kiűzéséért és az egységes Magyar Királyság helyreállításért általa is egy évtizeden keresztül támogatott küzdelem sikertelensége volt. A hosszú háború során világossá vált, hogy a Habsburg-uralkodó képtelen tartósan megtartani Erdélyt, ott csupán a Porta fennhatóságának elismerése hozhatja el a nyugalmat, az egyesítési kísérlet kudarcot vallott. Miután ezt belátta, Bocskai Erdély különállásának visszaállítására és a fejedelemség megerősítésére törekedett, egyesítés helyett a két magyar állam együttműködésének hosszú távú programját igyekezett lefektetni: a fejedelemség a szent korona tagjaként kapcsolódna a királyi országrészhez.⁹

Erdélynek a magyar érdekvédelemben betöltött fontos szerepét megfogalmazó gondolat a nyugat-magyarországi nagybirtokos Illésházy István 1605-ben Bocskainak írt leveleiben bukkan fel: „jó volna egy előszer az Tiszáig maga birodalma alá kérni az országot; míg Erdélyben fejedelem vala, nem mernék vala az németek így düheskedni az magyarokon”¹⁰. Néhány hónap múlva megismétli: „jó részét az földnek, ha fölségedhez szakaszthatjuk Erdélyhez, jó assicuratioja leszen az az magyaroknak. Így megnyughatnék fölséged is, az szegény ország is épülhetne.”¹¹ Erdély megerősödésével, nyugat felé való kiterjesztésével lehet a királysági magyarság támasza.

Meglepő mindezt attól a főúrtól hallani, aki a következő évben több alkalommal tiltakozott Erdély elszakítása ellen, és a bécsi tárgyalásokon nem állt ki következetesen annak függetlensége és megnövelése mellett. Papp Sándor egyenesen hihetetlennek tartja az egyezést az itteni Illésházy-tanács és Bocskai nevezetes koncepciója között.¹² Az udvar által indított per áldozata, aki száműzetésbe kényszerült, és hosszú ideig hiába fáradozott birtokai visszaszerzésén, ekkor egészen más szemszögből láthatta a lehetőségeket: a tizenöt éves háború előtti állapotokat tartja kívánatosnak, egy akkorinál nagyobb fejedelemséggel. Az idős nagyúr tapasztalhatta, miként változott az udvar politikája azóta hogy Báthory Zsigmond csatlakozott a törökellenes szövetséghez, majd pedig, amikor Rudolf biztosai vették át Erdély kormányzását: a központi hatalom erősödésével romlott a királyság rendjeinek érdekérvényesítő képessége. Szerinte a fejedelemség képes lehet ellensúlyozni az udvarnak a magyar rendekkel és a protestánsokkal szembeni lépéseit.

Bocskaitól ekkor még nem olvasunk Erdély kiemelt szerepéről. Elsősorban a megóvására törekedett. Már az ottani rendeknek írt első levelében arról írt, hogy a fejedelemség „romlott állapotjára” való tekintettel, „mint édes hazánkhoz, mely minket nevelt és tartott, és kinek javait is vöttük, meg akartuk ezzel is hálaadó voltunkat mutatni, hogy az míg itt künn dolgainkat jól végezhetjük, addig ott benn sem pártokat, sem egyéb hadi rendeket nem akartunk támasztani, hogy azzal is az ország inkább ne pusztuljon”.¹³ Szó sincs róla, hogy Erdély oltalmazná a királyi országrészt, sőt éppen fordítva, magyarországi hadakozásával Bocskai megóvhatja a fejedelemséget, elvághatja a császári zsoldosoktól, megelőzheti az összecsapásokat. Ekkor még Alsó- és

⁹ R. Várkonyi Ágnes: *A királyi Magyarország 1541–1686*. Bp. 1999. 69.; R. Várkonyi Ágnes: *Három évszázad Magyarország történetében. 1526–1790. I. A megosztottság évszázada 1526–1606*. Bp. 1999. 213.; R. Várkonyi Ágnes: *Bocskai, a közép-európai realista*. = *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Szerk. Balla Péter et al. Bp. 2006. 24.

¹⁰ Illésházy 1605. június 16-i levele Bocskainak. *Történelmi Tár* 1878. 15.

¹¹ Illésházy 1605. szeptember 31-i levele Bocskainak. *Uo.* 23–24.

¹² Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*. Bp. 2014. 160.

¹³ Bocskai 1604. dec. 12-i levele. = *EOE V.* 360–362.

Felső-Magyarország jelentik az „erős pajzsokat, bástyákat” a fejedelemség számára „az német ellenséggel” szemben, így biztosíthat „örökös békekességben való megmaradást.”¹⁴ Petki János udvarhelyszéki főkapitány mellett a lengyel kancellárnak is hasonlóan írt: „Erdély pusztulása után nem maradt számára más remény, hogy még fölemelheti fejét, csakis a magyarok országa s az általuk nyújtott menedék.”¹⁵

Nem pusztán üres szólalomokról van itt szó, Bocskai valóban igyekezett kímélni a fejedelemséget, melynek „mint mi édes hazánknak, sok jóval és hálaadással tartozunk... annak az országnak, mint nekünk szerelmes, édes hazánknak, tökéletes javát, szép egyenes, egyenlő csendességét kívánuk [...] minden abbéli végezését az országnak készek leszünk confirmálni, valami hazánknak közönséges javára ismertetik lenni.”¹⁶ Bár gyorsan meghódíthatná az országot, nem küldött oda jelentős, azaz „derekas” hadat, hiszen „annak az hazának annyi javát akarjuk... csak magok okot ne adnának reá, még gonosz szelet sem engedünk általmenni rajtok, és úgy oltalmaznók, mint az szemünk fényét”.¹⁷ Ennek érdekében „inkább pajzsul állván ide ki az ellenség ellen” próbálta védeni Erdélyt.¹⁸ A számára felajánlott moldvai segédhadakat végszükség esetén akarta igénybe venni, azokat „csak akkor vigye bé az országba, mikor egyéb nem lehet benne, mert a had kártétel nélkül nem járhat.”¹⁹

Így a fejedelemség nem vált komoly hadszíntérré, a havasalföldi vajda támogatását élvező zsoldosok Rácz György vezetésével csupán Szászföldön okoztak gondot, kisebb összecsapások után 1605 nyarán jelentősebb veszteségek nélkül sikerült őket is megadásra kényszeríteni. Bocskai összegzése szerint a fejedelemség „minden vérontás nélkül a mi birodalmunkban vagyon”²⁰ a következő év tavaszán így írhat az ottani rendeknek: „Ez mostani hadakozásban Magyarország Erdélynek is jó pajzsa lévén.”²¹

Hamarosan mindez átértékelődött. 1606 nyarán, a júniusi bécsi béke pontjainak megbeszélésére összehívott kassai gyűlésen a nagybeteg Bocskai utódlásának kérdéséről tárgyaltak. Egy jelentés szerint Nyáry Pál és Homonnai Bálint személye merült fel a tisztség kapcsán. (Utóbbira már 1605 végén lehetséges örökösként tekintettek.) A kérdés minden bizonnyal foglalkoztatta a fejedelmet, javaslatot kért Illésházytól, aki „Bálint uramat” pártolta, a várak őrségét rá kellene feleltesíteni, így zökkenőmentesen mehet végbe a hatalomátvétel. Bocskai hamarosan arra kérte tanácsosát, igyekezzen kijárni Bécsben vagy Prágában Homonnainak a kassai főkapitányságot és az országbírói tisztséget.²²

¹⁴ „Minémű jó módokat mutatott legyen pedig az szent isten dolgainkban, és minemű erős pajzsokat, bástyákat adott immár kezünkben, mind alsó és felső Magyarországnak, mind az Dunáig, tudjuk egyebektől is kegyelmed megértheti, kik enyett [!: ti. helyett?] nemcsak messze vetjük az német ellenségnek erejét Erdélytől, de annak örökös békekességben való megmaradást is szerzünk...” Bocskai 1605. január 6-i levele Petki Jánosnak. Uo. 371.

¹⁵ Bocskai 1605. január 19-i levele Jan Zamoyskinak. = Bocskai István: *Levelek*. Bp.–Bukarest 1992. (Téka) 101.

¹⁶ Bocskai 1605. ápr. 7-i levele az erdélyi rendekhez. Magyar Történelmi Tár 1874. 83.

¹⁷ Bocskai 1605. ápr. 8-i levele ismeretlenek Erdélybe. Uo. 104.

¹⁸ Bocskai 1605. ápr. 13-i levele a Szász Egyetemnek. Uo. 102.

¹⁹ Bocskai 1605. április 15-i levele Balassy Ferencnek. = *Erdélyi Történelmi Adatok* III. Szerk. Mikó Imre. Kvár 1858. 321.

²⁰ Bocskai 1605. szept. 4-i levele Illésházyknak. Történelmi Tár 1878. 20.

²¹ Bocskai előterjesztése az 1606. április 4-ére hirdetett erdélyi országgyűlésre. = EOE V. 406-407.

²² Illésházy 1606. aug. 23-i levele Bocskainak. = *Literátor-politikusok levelei Jenei Ferenc gyűjtéséből (1566-1623)*. Szerk. Keserű Bálint. Bp.–Szeged 1981. (Adattár a 16–18. századi szellemi mozgalmaink történetéhez. 5.) 38–39.; Bocskai 1606. szept. 5-i levele Illésházyknak. Történelmi Tár 1878. 324. Bocskai 1606. szept. 7-i levele Illésházyknak. Uo. 325.

Az örökös jelölése nem pusztán személyi kérdés, stratégiai jelentősége van, „az két hatalmas császárok között az elfogyott magyarság nemzetségnek megmaradását” szolgálja. Eddig a fejedelem hadjáratainak, tárgyalásainak középpontjában a királyi országrész állt, ekkorra sikerült rendezni viszonyát a bécsi udvarral, a béke megszületésével, hamarosan sorra kerülő szeptemberi véglegesítésével fel kell adnia magyarországi pozícióinak túlnyomó részét, Erdély felértékelődik: olyan „alappá” vált, amelyre építkezni lehet. Tervei „a két magyar haza” minél szorosabb együttműködésére és a fejedelemség megerősítésére irányultak – ezt segítheti a felsőmagyarországi nagyról utóddá jelölése, amihez „mint hazánknak legnagyobb javához”, „állhatatosan” ragaszkodott: „ingadozó nádszálra abból kegyelmed mi reánk nem talált”.²³

A „megmaradásunkat és az szent békesség állandóságát” biztosító első feltétel a fejedelem szerint „az magyar nemzetségnek örökösön való megegyesődése... kit noha mindenik császár banni fog: de minekünk az fundatoma megmaradásunknak, hogy egyik magyart az másikkal ne rágassák, és ezt az mostani konföderációnkat ennél is inkább isten velünk levén egymás között megerősítsük”. Ezért lényeges Homonnai személye: ő lehet a biztosíték a két ország együttműködésére, ahogyan ettől kezdve nevezi: konföderációjára. A tartós rendezés második alappillére Erdély „nevelése és öregbítése, melyben, ha mód lehet, mennél nagyobbá nevelhetni, annál nagyobb s bizonyosabb erősségére leszen az mi nemzetségünknek”. Értelmezésében a bécsi békével megvalósult a két magyar állam konföderációja.²⁴ Ugyanilyen sorrendben szerepel a két gondolat a végrendeletben: a nyugalmat a két magyar állam együttműködése biztosíthatja, a rendi jogokat pedig az erős fejedelemség.

Februárban Bocskai tiltakozott a méltatlan békefeltételek miatt, azok a korábbi állapotokat idézik, amikor a fejedelmek jóval kisebb terület fölött rendelkeztek.²⁵ Ősszel a megerősített Erdély mellett további érveket sorakoztat. Az újonnan megszerzett vármegyék „örökös” elcsatolásával „szakadás Magyarországban nem lett volna”, hiszen „most immár Erdély és Magyarország között elbomolthatatlan konföderáció leszen fönn”. János Zsigmond hasonló feltétellel szerezte meg a Partiumot, amit ismét Erdélyhez csatolva „láthatnám örökös és állandóbb békességét az magyar nemzetségnek az két császár között”.²⁶ A végső megállapodás szerint az újonnan megszerzett tiszántúli területek a fejedelem halála után visszazártak a királyra. A hosszú hadakozásban túlságosan kimerült Porta, elfogadta a rendezést, így évtizedekig viszonylagos nyugalom honolt, a bécsi és a zsitvatoroki békét újra meg újra megerősítették.

A testamentum

Sajnos a Bocskai-szabadságharcra sokat foglalkozó Nagy László számos merész feltétellel gyarapította a szakirodalmat. Ezek egyike szerint a végrendeletet meghamisították azok a testamentumos urak, „akik élete utolsó szakaszában oly szorosan állták körül a nagybeteg,

²³ Uo.

²⁴ Bocskai 1606. szept. 14-i és 18-i levelei Illésháznak. Uo. 327, 332–333.

²⁵ „...sem az ifjú, sem az nagy János királynak azok az földek, tartományok és erősségek kezökben nem voltak, az melyeket Isten mi kezünkben adott és engedett. Az hadakozásra penig, sem annyi számú néppel, sem az török tatárral kötött frigyekkel, az oláh országok hadaival és egyébünnet való segítségekkel is felényi módjok sem volt.” Bocskai 1606. febr. 6-i levele Illésháznak. Uo. 70.

²⁶ Bocskai 1606. szept. 18-i levele Illésháznak. Uo. 332–3.

haldokló fejedelem ágyát, hogy szinte hermetikusan elzárták mindenki másától”. E jellemetlen alakok „mindnyájan Illésházy István engedelmességre kész szolgálói voltak, kétséges hát, hogy a Bocskai végrendeleteként számon tartott irat vajon minden részében a sokszor önkívületi állapotban levő haldokló akarata szerint készült-e, vagy Illésházy elgondolásai szerint?”²⁷

Homonnai jelölése kapcsán már láttuk, képtelen állítással van dolgunk: személyéről az augusztusi kassai gyűlés alkalmával döntés született, nem csupán négy szemközt, hiszen arról a bécsi udvart is azonnal tájékoztatták. Fontosabb a testamentum nevezetes koncepciója. Annak legfőbb gondolatai 1606 szeptemberében jelentek meg Bocskai idézett leveleiben, és kimutathatóak a decemberi kassai gyűlés pontjai között. Miután megszületett a végső egyezmény az udvarral, majd novemberben biztosai közreműködésével létrejött a hosszú háborút lezáró zsitvatoroki béke, a megállapodás értékelésére, a bécsi béke végrehajtásának megbeszélésére Bocskai „gyűlésöcskét”²⁸ hívott össze Kassára. Előterjesztése Károlyi Árpád szerint „úgy hangzott, mint valami politikai hatyúdal [...] bizonyos, hogy ezt a koronás királlyal becsületesen kibékülni óhajtó s a papíron megtörtént kiegyezésnek is már őszintén örülő magyarságot bálványának, a fejedelemnek, intő szózata lelke mélyéig meghatotta”.²⁹

Itt ajánlotta az összegyűlt rendeknek az „örök és elbomolhatatlan konföderációt”, amely a gyűlés végzése között is helyet kapott. Véleményem szerint ez ekkor Bocskai egyik legfontosabb üzenete: az „erős konföderáció”, mint a szomszédokkal való jó viszony záloga, „nem utolsó támasza a republikának megmaradásának”. Különösen lényeges ez a hosszú háború után „szegín magyar nemzetségünknek”, melynek „semmi nagyobb erőssége nem lehet az egymás között való egyességnél és szeretetnél”. A török által meg nem szállt terület két különálló államhoz tartozik, „de az minemű hittel való kötelesség Erdély és Magyarország között mostan köttetett, felette hasznos és szükséges, hogy az örökben fennmaradjon”. Egyszerre mondták ki egymás önállóságának tiszteletben tartását és a kölcsönös segítségnyújtás kötelességét: „egyik birodalom alatt való is az másik fejedelemnek személyéhez köteles ne legyen, de az országok egymás között és abban való republikák egymás javára és oltalmára kötelesek legyenek és minden ellenségek ellen tartozzanak egymást megoltalmazni.” Minderről a következő országgyűléseken mindkét országban törvényt kell alkotni és hitlevelet kiállítani.³⁰ A katonai támogatás felvetése már a májusi kassai gyűlés által Illésházyknak adott követutasításban felbukkant,³¹ a végrendeletben ugyanezek a gondolatok szerepelnek.

Korábban, amikor táborát szeretné bővíteni, Bocskai több ízben használta az ismert képet: „egy hajóban evezünk”.³² A szépen hangzó szemléletes megfogalmazás 1606 végére fontos felismeréssé vált: a látszólag szemben álló felek jelentős érdekegyezésére figyelmeztet, és jövőbeni

²⁷ Nagy László: *Káthay Mihály a magyar történelemben*. Valóság 19(1976) 9: 103.; Nagy László: *Bocskai István a hadak élén*. Bp. 1981. 235–236.; Nagy László: *Tündérkert fejedelme. Báthori Gábor*. Bp. 1988. 76.

²⁸ Bocskai 1606. okt. 18-i levele Illésházyknak. Történelmi Tár 1878. 591.

²⁹ Károlyi Árpád: *A bécsi béke és a három kassai országgyűlés 1606. június–december*. = *Magyar Országgyűlési Emlékek* (a következőkben: *MOE*) XII. (1606) Szerk. Uő. Bp. 1917. 401.

³⁰ Uo. 400–401, 415.; Bocskai 1606. szept. 13-i előterjesztése a kassai gyűlésen. Uo. 736–737.; Bocskai megerősíti a kassai végzéseket 1606. december 23. Uo. 751–752.; Szilágyi Sándor: *Erdélyország története tekintettel művelődésére* II. Pest 1866. 87.

³¹ Károlyi Árpád: *A bécsi béke* 219.; Bocskai 1606. májusi utasítása Illésházy részére. *MOE* XII. 423.

³² A dunántúli nemességnek 1605. márc. 29-én írt levelében: „kegyelmeitek is velünk egy hajóban evez.” Magyar Történelmi Tár 1874. 78.; Thurzó Györgynek címzett, 1605. jún. 12-én kelt levelében: „Egy közönséges, sok hab közé vetett hajóban evezünk, uram, evezzen azért egy akarattal is már velünk kegyelmed.” = Bocskai István: *Levelek* 167.;

programot nyújt. Egyetértünk Papp Sándorral, aki szerint az irat „hitelességével szemben nem merülhet fel semmilyen kétség”.³³

Nem tudjuk, kinek a tanácsára, esetleg saját kezdeményezésére döntött-e Bocskai a politikai végrendelet műfaja mellett, amivel szintén mintát adott: elsőként használta a testamentumot „a jog és szokások adta kereteken túlmelve, kitágítva, politikai nézetei összefoglalására”, iránymutatásra az utódok számára. Ismerünk külföldi példákat, amelyekben egy uralkodó kizárólag örököseihez szól, ám ezek a személyes és bizalmas iratok sohasem a nyilvánosság számára készültek. Bocskai viszont egyértelműen szélesebb közönségnek szánta végrendeletét, tanácsait az erdélyi és magyarországi rendek számára fogalmazta meg. Amikor testét temetésére Kassáról Gyulafehérvárra szállították, a kolozsvári templomban az elhunyt üzeneteként „minden ember hallatára” olvasták fel, tartalmáról beszámol egy korabeli históriás ének. Rácz Lajos szerint a 16. század ismert államelméleti írójának, Antonio Gueverának *Horologium Principum* szolgálhatott példaként; ebben a haldokló Marcus Aurelius mondja el fiának az uralkodás fontos elveit.³⁴ Figyelemre méltóak hasonlóságai Bethlen Gábor végrendeletével, aki például szintén ír „a keresztyén fejedelmekkel való jó szomszédság... frigy vagy konföderáció”-ról.³⁵ Másutt is nagy figyelmet kapott, a Haus-, Hof- und Staatsarchivban négy német fordítását őrzik,³⁶ Sinay Miklós 1790-es és Katona István 1794-es közlését³⁷ követően számtalanszor idézték és többször kiadták.³⁸

A haldokló fejedelem közügyekről szólva elsőként a hazaszeretet egyszerű és örök érvényű parancsát fogalmazta meg: „minden emberi háládatosság között hazánknak, nemzetünknek tartozunk mindenek felett több jóval.” A tiszántúli származású Bocskai fejedelemként alig időzött Erdélyben, ám kulcsszerepet szánt a jövőben a keleti magyar államnak. Láttuk, csupán néhány hónapja értékeltődött fel számára a fejedelemség, akkor jelent meg nála a védbástya képe, amely korábban Illésházy néhány levelében bukkant fel. A végrendeletben erős érzelmi kötöttségéről vall: „Erdélyországot” számos alkalommal „édes”, „kedves”, sőt, „szerelmes” hazájának nevezi, „ki minket szült, nevelt és tartott, kinek sok javát vettük és lassan-lassan valamire Istennek kegyelmességéből vezéreltettünk, eredeti mindazoknak hazánkából volt, azonképpen holtunk után is, hírnüket ott igyekeznők inkább terjeszteni, nevelni és dicséretes emlékeztűnket hagyni”. Mindez nem pusztán hangzatos frázis: egy kiérlelt politikai állásfoglalás része.

Megismétli, hogy törekedett megóvni a fejedelemséget: „aminémű romlások s vérontások az elmúlt esztendőben, abban a kedves hazánkban [azaz Erdélyben] estenek, nem mi tanácsinkból, akarattunkból, sem tetszésemből lettenek, mert nemhogy romlására, hanem inkább javára,

Báthory István is használja ezt a képet: „az országnak nem csak az Dunán innét való része, hanem az túlsó részin is sokak mivelünk egy hajóba eveznek...” Báthory István 1605. júl. 12-i levele Bocskainak. = Balázs Mihály: *Ecsedi Báthory István levelei Bocskaihoz (1605. március 8. – július 12.)* Acta Historiae Litterarum Hungaricarum Tom. X–XI(1971) 47.

³³ Papp Sándor *i. m.* 2014. 271–277.

³⁴ Rácz Lajos: *A magyar államtudományi irodalom kezdetei.* Jogtudományi Közlöny 35(1980) 862.

³⁵ Bethlen Gábor végrendelete. = *Bethlen Gábor emlékezete.* Szerk. Makkai László. Bp. 1980. 193.

³⁶ Kees Teszelszky: *Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és a nemzeti identitás.* Pannonhalma 2009. 158.

³⁷ Victorini de Chorebo (Sinay Miklós): *Sylloge Actorum Publicorum...* 1790. 61–79.; Katona István: *Historia Critica Regum Hungariae t. XXVIII.* Buda 1794. 665–683.

³⁸ pl. Rummy György: *Monumenta Hungarica azaz magyar emlékezetes íráások.* II. Pest 1816. 315–338. Hosszabb részlet: *Erdély öröksége III. Erdélyi emlékirók Erdélyről. Tűzpróba 1603–1613.* Szerk. Makkai László. Bp. 1942. 114–120.; Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* = *Magyar gondolkodók.* 17. század. Szerk. Tarnóc Márton. Bp. 1979. 9–22. (Magyar Remekírók); Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* Szerk. Szigethy Gábor. Bp. 1986. (Gondolkodó magyarok); Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* Szerk. Szigethy Gábor. 2. jav. kiad. Bp. 2001.

megmaradására igyekeztünk, sőt, kész lettem volna mindenkoron életemnek elfogyásával is néki szolgálni, ha az idő úgy hozta volna.” Feleleveníti, miként munkálkodott Erdély „mindenféle ellenségeitől való megszabadításában és csendes állapotra való juttatásában”.

Az egység fontosságáról ír, „szeretettel” inti „mind az erdélyieket és magyarországi híveinket az egymás közt való szép egyezsége, atyafiúi szeretetre”. Egymástól ne szakadjanak el, habár más országokban, más uralkodó alatt élnek, tartsák egymást „atyafiainak és ő véreknek, tagjoknak”. A viszálykodással „nagy birodalmok is elromlanak, viszontag az egyezséggel kicsinyek nagyra nevednek”, ezért „az egyezséget a mostani konföderáció szerint tartsák meg... egymás javának engedjenek és egymás nyavalyáját fájlalják és mindenekben oltalommal, segítséggel légyenek egymáshoz”.

Röviden felvillantja a múltat, amikor a magyarságot „idegen földről kiszállítván, az egyezés erre a szép földre plántálta, nagygyá nevelte és sokáig virágoztatta”, majd a viszály „megszaggatta, elrontotta és ebbe a jó napba hozta, amelyben most vagyon”. A jelen szenvedéseit érzékletesen mutatja be: „Szánkban az izi, az egynehány esztendőben micsoda romlást hozott, hogy a magyar egymást rontotta, vágta, minden nemzetségünknek, még a nyilvánvaló ellenségeknek is előtte, szidalmunkra, gyalázatunkra. Ójjon az Isten minden keresztyén lelkiismeretet annak csak gondolatjától is.”

Az elvi útmutatás után az egyezés „örökös megtartásának” módját fejt ki: elsőként arra figyelmeztet, hogy a két ország soha ne forduljon egymás ellen, majd következnek az annyiszor idézett sorok. „Valameddig pedig a magyar korona ott fenn, nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél léssen, és a magyar királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nekik javokra, oltalmokra léssen. Ha pedig az Isten adná, hogy a magyar korona Magyarországon magyar kezéhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük: hogy attól nemhogy elszakadnának, vagy abban ellentartanának, de sőt segítjék tehetségek szerént és egyenlő értelemből azon korona alá, a régi mód szerént, adják magokat.” Minderről lehetőleg „hittel való konföderációt” kössenek. Homonnai jelölése a két állam „hasznos szövetségéért” történt, őt elfogadva, „egész Magyarországot ezzel magokhoz kapcsolván, nem tarthatnak ezután örökös megmaradásokra semmi ártalmat”. A magyarországi rendeknek a bécsi „végezéshez”, a „szent békesség”-hez való ragaszkodást, annak törvénybe foglalását ajánlja.

Figyelemre méltó, hogy Rudolf császárnak és Mátyás főhercegnek egyaránt egy-egy török által küldött szablyát és egy lovat hagy. Megismétli, hogy „tökéletes hűséggel, nagy hasznosan szolgálta” az uralkodót mindaddig, amíg annak tisztviselői rá nem kényszerítették, hogy élete védelmében elforduljon tőle. Sajnálkozik, amiért „ennyi gonddal kellett bántanunk öfelségét”, és kéri, mindezt „kegyelmesen minékünk megbocsássa és szívéből minden nehézséget vessen el”. Ezek után ír a török szultánnak, akinek egy nyugati ékszert küld, és kéri, „a magyar nemzethez és az én hazámhoz, Erdélyhez, mutassa mindenben kegyelmes jóakaróját, oltalmazza, ne hagyja”.³⁹

³⁹ Bocskai István: *Testamentomi rendelés*. Bp. 1986. 14–16.

Békeszándék

Mit tekinthetünk Bocskai örökségének? Azt nem csupán testamentumában kereshetjük, ám annak gondolatai jól összegezik törekvéseit, összhangban vannak másutt részletesebben kifejtett elképzeléseivel. A fejedelem a jog és szokások adta kereteken túlmenve, politikai nézetei összefoglalására és továbbadására használja fel az alkalmat.⁴⁰ Az egyik lényeges kérdés, amelyre igyekszik választ adni: miként biztosítható hosszú távon a béke, a megosztott magyarság nyugalma. Tapasztalhatta a tizenöt éves háború pusztítását, annak utolsó éveiben szembesült a tragikus belső ellentétekkel, tudta, ha a keresztények egymás ellen fordulnak, annak elsősorban a Portán örülnek.

A korabeli leveleket olvasva feltűnő íróik békevágya, sokat elárulnak a béke sűrűn alkalmazott jelzői: „jó”, „szent”, „istenes”, „szép”, „állandó”, „kívánatos”, „közönséges” (vagyis a közösség számára fontos), „kedves”.⁴¹ Már a bihari nagyúrhoz elsőként csatlakozó hajdúk is felszólították őt a békekötésre. Meglepő módon e sokak által kegyetlen zsoldosként ábrázolt hadfiak első nyilatkozatai egyértelmű békevágyukról szólnak. 1604. október 13-án Zsákán többek között azt kéri Bocskaitól, vessen véget a háborúnak. Ő vállalta, hogy „kegyelmek kívánsága szerint mentől hamarabb az szegény megnyomorodott Magyarországnak megmaradásáért mentől jobban, és alkalmasban ő kegyelmek tanácsiból mind törökkel, tatárral frigyét szerzek. Isten engem úgy segítjen”. Két hétre rá Lippay Balázs hajdúkapitány Kassához intézett kiáltványában ugyanez a vágy jelenik meg: „mi Magyarország mellett az igaz hitnek a vallásáért kezdtünk el ezekkel a hadakozást, hogy az igaz hit közöttünk megmaradjon, Magyarország békességre forduljon.”⁴² Úgy tűnik, általánossá vált az elhúzó

⁴⁰ Rácz Lajos *i. m.* 862.

⁴¹ „jó és szent békesség” Thurzó György 1605. aug. 9-i levele Csáky Istvánnak. Idézi Ráth Károly: *Az alkudozások kezdete Bocskay Istvánnal az 1605-ik év nyarán.* Századok 1(1867) 334.; Thurzó György 1605. aug. 26-i levele Bocskainak. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a következőkben: MNL) E 196 Archivum familiae Thurzó fasc. 90. fol. 46. (59); „Isten szerint való békesség” Bocskai békefeltételei, 1605. aug. MNL E 211 Lymbus 113. csomó XXXII. fol. 5.; „jó és kívánatos szent békesség” Mátyás főherceg válasza Bocskai békepontjaira. Resolutio Archiducis ad praecedentes articulos facta. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Információs Központ, Kézirattár (a következőkben: MTA KK) Fábrián-kódex K 75. fol. 20.; „jó istenes békesség” Bocskai 1605. szept. 4-i levele Illésháznak. Történelmi Tár 1878. 20.; „békességes szent csendesség” és „nyugodalmas szabadság”. A korponai rendek 1605. dec. 1-i válasza a fejedelmi előterjesztésre. Történelmi Tár 1889. 622–623.; „jó békesség” Thurzó György feleségének 1606. január 11. *Bethlenfalvi gróf Thurzó György levelei nejéhez Czobor-Szent-Mihályi Czobor Erzsébethhez.* II. Közli: Kubinyi Miklós. Bp. 1876. 141.; „állandó békesség” A kassai gyűlés végzései a Mátyással folytatandó tárgyalásokra 1606. május 12. *MOE XI. (1605–1606)* Szerk. Károlyi Árpád. Bp. 1899. 822.; „szent békesség” Thurzó György Rimaynak 1606. ápr. 12. Ipolyi Arnold: *Rimay János államiratai.* Bp. 1887. 148.; „szent békesség” Illésházy a budai basának 1606. május 26. Történelmi Tár 1878. 276.; „jó békesség” Illésházy Thurzó Györgynek 1606. aug. 2. *MOE XII.* 564.; „jó békesség” Nyáry Pál és Czobor Mihály Illésháznak 1606. aug. 29. Uo. 621.; „szent békesség” Bocskai Illésháznak 1606. szept. 14. Történelmi Tár 1878. 327.; „szent békesség” Bocskai a budai basának 1606. szept. 18. Történelmi Tár 1878. 335.; „állandó békesség” Bocskai előterjesztése az 1606. decemberi kassai gyűlésen. = *MOE XII.* 736.; „közönséges békesség” Báthory Gábor Illésháznak 1608. ápr. 26. Történelmi Tár 1878. 880.; „szent békesség” Bocskai Zólyom megyéhez 1606. okt. 25. Történelmi Tár 1881. 584.; „szent békesség” Bocskai Arva vármegyének 1606. nov. 22. MNL E 196 Archivum familiae Thurzó fasc. 90. fol. 53.; „szép békesség” Bocskai Illésháznak 1605. okt. 23. Történelmi Tár 1878. 605.; „szent békesség”. Bocskai István: *Testamentomi rendelés.* „kedves állandó békesség” Bethlen Gábor 1615. jan. 18-i felhívása. = *EOE VII.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1881. 210.

⁴² Bocskai 1604. okt. 13-i hitlevele a hajdúkapitányoknak. = Papp Sándor *i. m.* 92–93.; Lippay 1604. okt. 28-i kiáltványa. Történelmi Tár 1901. 568–569. A hajdúk ekkori békevágyához hozzájárulhatott, hogy többségük „csak nemrég szakadt ki a paraszti életből, még nem váltak teljesen zsoldos elemmé, s így visszavágytak a földhöz.” = Benda Kálmán: *Bocskai István.* 2. kiad. Bp. 1993. (Századvég biográfiák) 195. Részletesebben ld. Uő: *A Bocskai-kori hajdúság összetétele és társadalmi törekvései.* = A hajdúk a magyar történelemben. Szerk. Béres András. Debrecen. 1969. 24–35.

háború kilátástalanságának érzése. Amint sikerült kellően erős támogatásra szert tennie, és kéréseit komolyan vették Bécsben és Prágában, Bocskai egyértelmű békepolitikát folytat, bár az szövetségese, a nagyvezír akarata ellen van.

1605 őszén a felkelők azt kéri Mátyás főhercegtől, hogy a törökkel is állapodjanak meg, „mert a háborút a nép nem bírja”, a felkelés egyik oka, „hogy a császár nem akart békélni a törökkel”.⁴³ Néhány héttel később, a korponai gyűlésen a magyar rendek féléves fegyverszünetet kívántak kötni, amíg a király és Bocskai is elbocsátaná serege nagyobb részét – ezzel vennék elejét az ország pusztításának. A bécsi udvar csupán két hónapos fegyvernugvást ajánlott.⁴⁴ Szintén az itt összegyűlt nemesség így ír a fejedelemnek: „főképpen hogy az sok külömb külömbféle nyomorúságinkból, melyekkel az idegen nemzetségtől meg valánk terhel-tetvén nemcsak az sok nagy fárasztó hadaknak idején, de egyéb időben is régi ótától fogván az békességes szent csendességre és nyugodalmas szabadságunkra akar ő felsége hozni, örök hálaadással tartozunk.”⁴⁵

Láthattuk, Bocskai „az szent békesség állandóságát” elsősorban „az magyar nemzetségnek örökösön való megegyesődésében” látta. Arról ír, hogy „az békességöt és hazánk csendességét bizony minden kincsnél fölebb becsüljük...” Illésháznak kifejti, hogy „az mi hazánknak és nemzetségünknek megmaradása csak abban vagyton, hogy most ennyi romlásból és hosszú ideig való hadakozásból pihenhessék meg és vehessen valami épületet magának”, a háborút „az következő jóért el kell mindnyájan szenvednünk”. Élete végén, az utolsó kassai gyűlésen, visszatekintve az előző évek történéseire, úgy véli, „gyakorta az hadak azért indíttatnak és viseltetnek, hogy magoknak az emberek avval az elviselhetetlen ínség alól szabadulást szerezvén állandó békességre juthassanak”.⁴⁶ Testamentumában ugyanezek a gondolatok köszönnek vissza, a bécsi egyezség határozatainak végrehajtására int, hogy „a szent békesség, melyet egészen véghezvittünk, fel ne bomoljon, hanem megerősíttessék”.⁴⁷

A kortársak közül is sokan hasonlóan látták szerepét. Az uralkodó mellett mindvégig kitartó Thurzó György felesége, Pálffy Kata Bocskai betegsége miatt aggódik: „nem jó volna, ha most meghalna, mert ísmég minden dolog visszafordulna”.⁴⁸ A brassói szász bírós⁴⁹ és egy kolozsvári unitárius lelkész⁵⁰ egyaránt a „haza atyja”-ként emlékezik rá. Egy szintén kolozsvári latin nyelvű

⁴³ Cavriani 1605. októberi jelentése. Károlyi Árpád hagyatéka. A Borghese-levéltár anyagából készült kivonatok nunciusi jelentésekről 1604–1608. MTA KK Ms 759/1. fol. 41.

Serra, magyarországi pápai biztos 1605. okt. 15-i jelentése. Uo. fol. 37.

⁴⁴ Károlyi Árpád: A korponai országgyűlés 1605. november-december. = MOE XI. 262.

⁴⁵ A korponai rendek válasza Bocskainak. Történelmi Tár 1889. 622–623.

⁴⁶ Bocskai 1606. szept. 14-i levele Illésháznak. Történelmi Tár 1878. 327.; Bocskai 1606. okt. 1-i levele Illésháznak. Uo. 337.; Bocskai 1606. okt. 15-i levele Illésháznak. Uo. 585.; Bocskai 1606. dec. 13-i előterjesztése a kassai gyűlésen. = MOE XII. 737.

⁴⁷ Ugyanezt hangsúlyozza „a század műve”, ahogyan Várkonyi hívja Hugo Grotius: *A háború és a béke jogáról* c. munkáját, ami 17 évvel a fejedelem halála után jelent meg: „A háborúban mindig a békét kell szem előtt tartanunk.” Véleménye igazolására Grotius Arisztotelészt, Sallustiust és Szent Ágostont is idézi. Hugo Grotius: *A háború és a béke jogáról III*. Bp. 1960. (Az állam- és jogtudományok úttörői) 364; lásd még R. Várkonyi Ágnes: *Az emberi dolgok nyugodt szabadsága.* = Uő: Pelikán a fiaival. h. n. é. n. 248.

⁴⁸ Pálffy Kata 1606. aug. 15-i levele Thurzó Györgyhez. = MOE XII. 596.

⁴⁹ Michael Weiss: *Liber Annalium raptim scriptus.* = Eugen von Trauschenfels: *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens (Neue Folge)*. Kronstadt 1860. 196.

⁵⁰ Varsolci János: *Epigramma in tam repentinam regni huius mutationem* (1613). Idézi Balázs Mihály: *Varsolci János és Rettegi János ismeretlen szövegeiről*. Irodalomtörténeti Közlemények 117(2013) 9–10.

visszaemlékezésben a béke kegyes fejedelmeként (pius Princeps pacis) említik,⁵¹ egy korabeli beszámoló szerint az erdélyi városokban „megszabadító” vagy „megváltó” fejedelmeként siratták.⁵² A segesvári krónikás szerint „a jámbor és istenfélő fejedelem azon igyekezett, hogy minden oldalról békét és nyugalmat biztosítson a megszorodott Magyarországnak és Erdélynek... Vagy mi nem érdemeltük őt meg, vagy a gonosz világ nem tűrhette a jámbor fejedelmet... A régi római császárokhöz: Juliusához, Augustushoz, Traianushoz és másokhoz lehetne ezt a fejedelmet hasonlítani, sőt ha tovább élhetett volna, bizonyos mértékben Nagy Konstantinhoz.”⁵³ Bethlen Gábor beiktatásakor a dicséretes emlékezetű Bocskairól úgy szól, mint aki „Isten áldásából” békességet szerzett,⁵⁴ Borsos Tamás erdélyi politikus szintén a békét hozó fejedelmeként emlékezik rá önéletírásában.⁵⁵

Konföderáció

Egy másik, öt foglalkoztató kérdés: hogyan érvényesíthetők a magyar érdekek? A kor magyar politikusainak be kellett látniuk, hogy a „nagy két császár birodalmi között” a magyarság önmagában képtelen megállni, mindenképpen valamelyik nagyhatalom oldalára kell állnia. Sem a Habsburg, sem az oszmán uralkodó nem tudta kiterjeszteni hatalmát a teljes Magyarországra, amely továbbra is megosztott maradt. A kényszerű helyzetet Bocskai így összegzi: „magunk az sok inség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani”, ezért kényszerűségből a szultán „oltalmához kellett folyamodnunk”.⁵⁶ Tapasztalnia kellett, miként szűkültek a magyarországi rendek lehetőségei, mennyire kiszolgáltatottá vált a hatalomnak, ezért biztosítékokat kínált: a békére a konföderációt, a rendi jogok tiszteletben tartására az erős Erdélyt. A szövetkezés eszméjét segítette elő a felső-magyarországi nagybirtokos Homonnai Bálint jelölése a fejedelmi méltóságra.

A szükségből erényt kovácsolva a megosztottság előnyére mutatott rá. Míg számos nyugati főúr az újabb vármegyékkel bővült Erdélyben az erős királyi országrész akadályát látta, Bocskai szerint éppen annak föltétele: addig lehet érvényesíteni az ottani nemesség és a protestánsok jogait, amíg hátuk mögött áll az önálló Erdély. 1605 végén a Mátyás főhercegnek író rendek rámutattak, hogy Bocskai erdélyi fejedelemségének elismerésével „az ország egy mástól nem szakadoz; sőt az a rész ország is, az kit oda adna, Erdéllyel egyetemben az Koronához hallgatna: kívül sok költségét, gondja viselését Bocskai urunk Őfelsége császár urunknak ő felségének subleuállya.”⁵⁷ Ehhez néhány hónap múlva még azt tették hozzá, hogy azzal a területtel, amit Rudolf saját királyságából Bocskainak átengedett, az ország nem gyengül, inkább növekszik és

⁵¹ *Egy kis deák krónika. 1601–1613.* Közli Toldy Ferenc. Magyar Történelmi Társaság 1859. 261.

⁵² Marcus István 1607. márc. 17-i levele Bosnyák Tamásnak. Történelmi Társaság 1878. 652.

⁵³ Krauss György: *Leírása mind a hadi dolgoknak, mind az egyebeknek, amelyek 1599-től 1606-ig Erdélyben történtek.* = Erdély öröksége 95.

⁵⁴ Bethlen Gábor 1613. októberi beiktató beszéde Kolozsváron. = EOE VI. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1880. 353.

⁵⁵ Borsos Tamás önéletírása (1614). = Borsos Tamás: *Vásárhelytől a Fényes Portáig. Emlékiratok, levelek.* Bukarest 1972. 55.

⁵⁶ Bocskai 1605. dec. 5-i előterjesztése a korponai gyűlésen. = MOE XI. 496.

⁵⁷ A korponai gyűlésnek a kiegészítés föltételeit illető 1605. dec. 3-i határozatai. = Sylloge 17–18.; Katona István i. m. 450. latinul: MOE XI. 493–494.

megerősödik.⁵⁸ A megosztottság akár az egységet erősítheti,⁵⁹ a fejedelem tekintélye képes lehet megőrizni és erősíteni Erdélyt, korlátozva ott a török befolyást, így őrizheti azt meg a koronának.

A két magyar állam egyike sem teljesen független, de kétségtelenül rendelkeznek némi mozgásterrel. Ez különösen a fejedelemségre igaz, mely sokat tehet a magyar érdekvédelemért, politikáját a Porta alig befolyásolja, miközben kellő súlyt ad fellépésének. Az egymástól kényszerűségből elszakadó Erdély és a Királyi Magyarország rendjeinek egymásrautaltsága, összetartozásuk tudata kétségtelen. Ahogyan több magyar történész rámutatott, a rendi alkotmány fennmaradása és a protestáns vallásgyakorlat biztosítása kölcsönös érdek.⁶⁰

A fejedelemség különállása nem önmagáért való, hanem a magyarság érdekeit szolgálja, eszköz, melyre csupán addig van szükség, míg Szent István trónja „a németeken forog.” Megerősítése a magyar érdekek érvényesítését segítette, a következő évtizedekben több alkalommal bebizonyosodott, hogy képes megvalósítani e célt a Habsburg uralkodók elleni támadásokkal csakúgy, mint a velük kötött egyezményekkel, sőt pusztá létével. Fordítva is fennáll az összefüggés: Erdély meglehetősen nagy szabadságát, a portai függés lazaságát részben annak köszönhetette, hogy a törököknek számolniuk kellett legnagyobb európai ellenfelükkel, a Habsburg Birodalommal, amely jelentős erőforrások fölött rendelkezett, és nem nézte jó szemmel terjeszkedésüket. Erről a királlyági rendek így írnak: „Erdélyország is csak addig marad meg az ő gyönyörűséges állapotában, és csak addig lesznek Erdélyben magyar fejedelmek, míg a török Magyarországot respektálja, ha ettől és a keresztyén fejedelmektől nem fog tartani, úgy bánik vele, mint a Bosznasággal, fölkápatza őket.”⁶¹ Az erdélyi-magyar viszony a Habsburg uralkodó és a Porta kapcsolatának függvénye, a fejedelemség hanyatlása pedig a század második felében egybeesik a királlyági rendek háttérbe szorulásával.

Keveset tudunk a végrendelet politikai programjának korabeli fogadtatásáról, miközben Homonnai fejedelemmé jelölése miatt komoly válság bontakozott ki. Elsősorban a két ország összefogásának gondolatát emelték ki a végrendeletből. Erről írt például Bocskai titkára, Péchy Simon: „megbizonyította az mi kegyelmes urunk, hogy [...] az magyar nemzetségnek nem hogy megszakadozására, de inkább örökösen egységre való hozására ügyeközött [...] Bizony dolog, hogy az mi hazánknak és nemzetségünknek megmaradását a két szász között ebben ismerem, ha nem szakadozunk egymástól. Ő fölsége is csak erre nézett.”⁶²

Mások az ezt tartották fő mondanivalójának: amikor az elhunyt fejedelem testét Gyulafehérvárra szállították, Szekfű Gyula szavaival, „végrendeletét a kolozsvári nagytemplomban koporsója mellett felolvasták, mintha csak propagandát akartak volna csinálni az ő nagy koncepciójának.”⁶³ Egy szász polgár beszámolója szerint, abban Bocskai arról „oktatta az egész országot, mint szeressék egymást Magyarországgal egyetemben”.⁶⁴

⁵⁸ A kassai rendek 1606. máj. 12-i végzései a Mátyás főherceggel folytatott kiegyezés tárgyában. Uo. 823.

⁵⁹ Ahogyan arra Kees Teszelszky is rámutatott: „a nemzet egységét a politikai kettéosztottság által lehet megőrizni”. Teszelszky *i. m.* 155.

⁶⁰ Ld. erről pl. Mályusz Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában*. Bp. 2002. 19.

⁶¹ A magyar rendek 1625. febr. 15-i levéltervezete. Közli Jászay Pál: *A gyarmati béke*. Tudománytár. Értekezések II. (1837) 58.

⁶² Péchy Simon 1607. jan. 3-i levele Illésháznak. Történelmi Tár 1878. 861.

⁶³ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet IV.* 51.

⁶⁴ „19. febr. olvasák meg az Bocskai István Testamentumát az koporsó mellett az nagy templomban minden ember hallatára: kérvén mind kicsintől fogva nagyig bocsánatot, ha mit vétett ellenek, és oktatván az egész országot, mint szeressék egymást Magyarországgal egyetemben.” Segesvári Bálint krónikája. = *Erdélyi Történelmi Adatok*. IV. Szerk.

A székely történetíró Hídvégi Mikó Ferenc úgy látta, Bocskai fellépése, vagyis „a veszedelemből való megszabadulás” után ismét bebizonyosodott, hogy a két ország állapota összefügg. A királyságbeli urak „is egyenlő akaratból őrzik vala a megtalált békességet. Mert megtanult, édes atyámfia, hogy minekünk mindenkor veszedelmünk Magyarországból volt, mikor egymást nem értettük: viszont, igen szép csendességünk, mint nekik, nekünk is akkor volt, mikor egymás értelmében és szeretetében voltunk. Ezután is csak addig tartatik meg a magyar nemzetnek mind becsülete, békessége, míg az úgy lesz; de mihelyt észébe veszi ezt mind a két nagy szomszéd, hogy különben vagyon: hidd, bizony reád várjad a veszedelmet.” A fejedelem öröksége a békés egymás mellett élés szorgalmazása.⁶⁵ A Mikót idéző Szilágyi Sándor szerint „ez volt akkor az uralkodó hangulat. Magyarország is a ponton áll, hogy alkotmányát biztosítva lássa, Erdély e részben már garanciákat is szerzett magának és e kötés most a két országot szorosabban volt összefüzendő.”⁶⁶

A két magyar állam együttműködésére különösen nagy igény volt a korban. Szamosközy István, Bocskai udvari történetírója, az 1604-es évről feljegyzí, hogy az Erdélyben sűrűn előforduló „kettős”, „összeragadott” gyümölcsről „azt jövendölték az okos emberek, hogy ez két országbeli magyaroknak az magyarországiaknak és az erdélyieknek ennyi sok veszedelem után össze kell konföderáltatni... Melynek kezdetit ugyanezen esztendőben mindjárt gyümölcs megérés után látók; mi lesz az vége Isten tudja, adja Isten legyen állandó.”⁶⁷

Az erdélyi rendek azonban nem fogadták el az elhunyt által ajánlott Homonnait, és szabad választási joguk alapján annak apósát, Rákóczi Zsigmondot ültették a fejedelmi székbe. Ifjú Andrassy Gyula véleménye szerint, így „megbukott” Bocskai politikája,⁶⁸ hiszen Homonnai személye biztosíthatta volna a két magyar állam együttműködését. Szekfű szerint Bocskai közvetlen utódai nem vettek tudomást az erdélyi nemzetvédelemről, szintézisében egy fejezet címe: *Erdély Bocskai végrendelete ellen*.⁶⁹ A három nemzet ezzel valóban szembefordult a testamentum egy pontjával, csakhogy Bocskai nem pusztán az utód személyére alapozta programját. Világosan leszögezte, hogy konföderációra van szükség – ezt elősegítheti a fejedelem személye, ám a két állam közti szerződés lehet a valódi biztosíték.

A fejedelem és köre képes volt alkalmazkodni, olyan új célokat, módszereket vázoltak, melyek növelhetik a magyar politika mozgásterét. Ilyen a konföderáció a két magyar állam közt, a szoros együttműködés a térség uralkodóival és rendjeivel Moldvától és Havasalföldtől kezdve Lengyelországon át a Habsburg-tartományokig.

Makkai László szerint a *konföderáció* kifejezést először Bocskai használta két ország szövetkezésének értelmében, Magyarország és Erdély szövetségét sürgetve.⁷⁰ A fogalom valójában számos alkalommal bukkan fel a kor forrásaiban, a két magyar állam közti konföderációról I. Ferdinánd már az 1538-as váradi egyezmény kapcsán ír.⁷¹ A tizenöt éves háború idején sűrűn fordul elő a kifejezés: 1595 tavaszán a gyulafehérvári országgyűlés rendjei a „magyarországi uraink s atyánkfiaival eleitől

Szabó Károly. Kvár 1862. 169.

⁶⁵ Gr. Illésházy István *feljegyzései 1592–1603 és Hídvégi Mikó Ferencz históriája 1594–1613*. Pest 1863. 179.

⁶⁶ Szilágyi Sándor: *Báthory Gábor erdélyi fejedelemsége*. Budapesti Szemle 20(1864) 11.

⁶⁷ Szamosközy István: *Történeti maradványai 1542–1608. IV. kötet. Vegyes feljegyzések*. Bp. 1880. 231.

⁶⁸ Andrassy Gyula: *Előszó*. = Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely r. t. város. Főszerk. Borovszky Samu. Magyarország vármegyéi és városai. Magyarország monográfiája. Bp. 1905. XIII.

⁶⁹ Hóman Bálint–Szekfű Gyula: *Magyar történet IV*: 51.

⁷⁰ Makkai László: *A Bocskai-felkelés*. = *Magyarország története 1526–1686*. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp. 1985. (Magyarország története tíz kötetben 3/1) 756.

⁷¹ Ferdinánd 1538. szept. 15-i levele Fráter Györgynek. Történelmi Tár 1878. 235.

fogva kívánt uniónk és az egész keresztyénséggel való konföderációnk” jóváhagyásáról döntenek.⁷² Báthory Zsigmond a Prágában tárgyalt Bocskai számára készült utasításában „konföderátus fejedelmek”-ről szól, majd latinul írja körül a fogalmat: egyenlő felek közti testvéri konföderációra gondol.⁷³

Gyulafi Lestár fejedelmi követ a lengyelekkel kötött szövetséget nevezi konföderációnak,⁷⁴ Báthory Zsigmond és Mihály havasalföldi vajda „uniójáról és konföderációjáról”, sőt testvériségéről (confraternitatem) is hallunk.⁷⁵ Szilágyi úgy tudja, a fejedelem gyóntatójának, a jezsuita Carillonak terve Erdélyt „egy nagy konföderáció élére állítani”, hogy „államszövetsége” a két román fejedelemséggel „bástyául szolgáljon a török ellen.”⁷⁶ III. Murád Báthory András számára kiadott adhnáméját „konföderáció levél”-nek nevezi,⁷⁷ de Mihály és Rudolf konföderációjáról is olvashatunk.⁷⁸ 1602 végén Basta a Havasalfölddel való konföderációról ír az uralkodónak.⁷⁹

Bocskai udvarának tagja, Bocatius kassai költő egy valószínűleg 1605-ben keletkezett propagandairatában szövetségés jelentéssel használja a kifejezést, így beszél a magyarok ősei közti konföderációról, valamint Szapolyai János és Szulejmán konföderációjáról.⁸⁰ Ugyanilyen értelemben fordul elő Lőcse város Bocskainak írt panaszlevelében, ahol a törökkel és tatárral való konföderáció ellen tiltakoznak.⁸¹ 1606 májusában a bécsi tárgyalásokra induló Illésházy számára a kassai rendek által kiállított felhatalmazás a törökkel létrejött békéről és konföderációról szól,⁸² egy hónappal később Bocskai is így nevezi a törökkel való viszonyt.⁸³

Erdélyben jól ismerték tehát a konföderációt, 1607-ben Rákóczi Zsigmond így tartotta számon a három rendi nemzet szövetségét,⁸⁴ valamint a két román fejedelemséggel való viszonyt.⁸⁵ Jelenthetett békét vagy akár szorosabb szövetséget. De mit ért vajon e fogalom alatt Bocskai? Testamentumában egyszerre szövegezte meg a „mostani konföderációról” és megvalósítandó célról: „Mely dologról, ha

⁷² *EOE III.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1877. 467.

⁷³ Az köteleesség egymás között legyen per modum fraternae confoederationis inter condescendentes ab utraque parte megmaradjon. Báthory Zsigmond utasítása a Rudolfal tárgyalt Bocskainak, 1594 végéről. Magyar Történelmi Tár 1874. 11, 14.

⁷⁴ Az confoederatiokor hogy Sennyei urammal Krakkóba mentünk vala... Gyulafy Lestár följegyzései 1565–1605. Kiadta Szabó Károly. = *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból.* Bp. 1881. 28.

Mikor az confoederatiót tractálták Krakkóban... Történelmi Tár 1893. 131.

⁷⁵ Szuhay István és Istvánffy Miklós instrukciója, 1598. jún. 10. Történelmi Tár 1879. 56–57.

⁷⁶ Szilágyi Sándor: *Carrillo Alfonz diplomáciai működése. (1594–1598.)* Bp. 1877. (Értekezések a történeti tudományok köréből. VI. 10.) 8. Ld. még Századok 11(1877) 285.

⁷⁷ III. Murád szultán 1599. aug. 20-i adhnáméja Báthory András erdélyi fejedelem számára. Történelmi Tár 1878. 904.; Kármán Gábor: *Báthory András adhnáméja.* Fons 14(2007) 347.

⁷⁸ Jelentés Báthory András bukásáról. = *EOE IV.* Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1878. 333.

⁷⁹ Basta 1602. dec. 20-i jelentése Rudolfnak. = *EOE V.* 179.

⁸⁰ Bárcsak azok a mostoha idők ne készítették volna őseinket arra, hogy a szövetségről es saját nemzetükről valamelyest megfélelkezvén külhoni királyhoz folyamodjanak... mekkora pusztulást hozott számotokra, mekkora veszedelmet magyar hazátokra, s mekkora csapást Ausztriára és az egész keresztyénségre a néhai János királyotok szövetségese Szulejmánnal. Johannes Bocatius: *Hungaroteutomachia – Magyarnémetharc, avagy beszélgetés a császáriak és a magyarok között most fellángolt háborúról.* Bp. 2014. 131, 193.

⁸¹ *Iratok Bocskai István és kora történetéhez.* Összeáll. Nagy László. Debrecen 2005. (A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója VI.) 136.

⁸² *MOE XI. i. m.* 793.

⁸³ Bocskai 1606. jún. 19-i levele Illésházynak. Történelmi Tár 1878. 291.

⁸⁴ perpetuum confoederationem inter tres illas nationes perpetuo duraturam. Rákóczi Zsigmond 1607. február 19-i levele fejedelemmé választásáról. = *EOE V.* 463.

⁸⁵ Porro, sit nomen domini benedictum, nunc omnes status et ordines hic optata pace et tranquillitate fruuntur, ac cum palatinis etiam utriusque Valachiae confoederatam pacem colimus... Rákóczi Zsigmond 1607. április 19-i levele Mátyás főhercegnek. *Uo.* 481.

valaha hittel való konföderáció közöttök lehet, felette igen javalljuk.” A megvalósult konföderáció számára a bécsi békét lehetett, amellyel a két magyar állam közt „most immár elbomolhatatlan konföderáció leszen fönn.” Ezt nevezte „mostan kötöttet” „hittel való köteleesség”-nek, melynek örökös fennmaradása „felette hasznos és szükséges.” Így tekintett a bécsi megállapodásra (és a zsitvatoroki békére) például Sepsi Laczkó Máté is.⁸⁶ A fejedelem tudta, hogy ez elsősorban a királyság rendjeinek jogait erősíti meg, Erdély az ő személyét érintő pontok révén került bele. Szükségesnek tartotta a két magyar állam viszonyának tisztázását. A célként kitűzött, megvalósítandó konföderáción egy köztük létrejövő kölcsönös segítségnyújtási szerződést, szövetséget érthetett, ami kizárná jövőbeli szembekerülésüket, a polgárháborút. Iránymutatása a következő bő évtizedre, a harmincéves háború kitöréséig meghatározta az erdélyi-királysági kapcsolatokat, a szoros szövetség létrehozására ezután is számos kísérlet történt.

Míg korábban a magyar rendek jelentős része a török kiűzését és a két magyar állam újraegyesítését tekintette elsődleges célnak, a hosszú háború bebizonyította, hogy mindez egyelőre nem megvalósítható. A reménytelenné váló küzdelem nyomán be kellett látniuk, hogy a két nagyhatalom között a magyarság képtelen a saját lábán megállni. Bocskai és köre levonta a tanulságokat: mindenekelőtt a súlyos veszteségeket okozó háború lezárására van szükség, ugyanakkor el kellett fogadniuk a megosztottságot: a két magyar állam különválva a Habsburg, illetve az Oszmán Birodalom pártfogása alatt kénytelen élni. A lehetetlennek bizonyult egyesítés helyébe az együttműködést, Erdély és a Királyi Magyarország konföderációját helyezték célként. Felismerték a kettéválás előnyét: a keleti magyar állam létéből a nyugati rendek is hasznot húzhatnak, így erősebb lehet érdekérvényesítő képességük – és mindez fordítva is fennállt.

Ez világosan mutatja Bocskai testamentumának kitüntetett politikai szerepét. A következő évtizedek bizonyították koncepciója érvényességét, a konföderáció fontosságát: a térség stabilitása a végrendeletben megfogalmazott elvek alapján volt biztosítható. Alapvető változást csak a nagyhatalmak erőviszonyának jelentős módosulása hozott a 17. század végén.

Prince István Bocskai's testament

Keywords: István Bocskai, Transylvania, Age of Principality, political relations, Fifteen Year' War, political testament

After the hopeless struggles of the Fifteen Years' War, the Hungarian politicians realised that they could not act independently between the two empires. First of all, they aspired for the ending of the long war, while they had to accept the division of the country. The two Hungarian states were forced to live separately, and accepted the supremacy of the Habsburg and the Ottoman Empire. In his testament, written after the signing of the dual peace treaties in 1606, prince István Bocskai gave political advice and also used it to present a political model: he was the first to use the testament as a genre to summarize his political thoughts. According to this, hard won peace had to be kept by the mutual respect of the independence of the Hungarian Kingdom and of the Transylvanian Principality and their bilateral treaty of alliance, which would secure their mutual assistance. The powerful principality could support the privileges of the estates of the kingdom estates, for example their religious freedom. This way, he underlined the importance of the division of these two countries. The following decades proved the validity of Bocskai's concept: the stability of the region could be secured according to his principles. Radical changes happened only after a serious change in the balance of the power of the great empires at the end of the 17th century.

⁸⁶ helyben hagyá Rudolphus a confederatiot vagy bécsi pacificatiot. = *Erdélyi Történelmi Adatok III.* 123.; ... két császárok között való confoederatio. Uo. 88.